

**KTH Arkitektur
och samhällsbyggnad**

Norra Djurgårdsstaden

Arkitekturkvalitet i hållbar stadsutveckling

Amela Halilovic
amelahalilovic@gmail.com

Stockholm, Hösten 2011

Examinator/ handledare:

Magnus Rönn
Docent
Arkitekturskolan

UPPSATS I FORT- OCH VIDAREUTBILDNINGSKURSEN:
Arkitekturskolan, Kungliga Tekniska Högskola
Arkitekturskolan, Kungliga Tekniska Högskola

Bakgrund

Kvalitet i arkitektur har många dimensioner. Ordet är förknippat med ett värderande omdöme och vår kvalitetsuppfattning har att göra med sättet vi förhåller oss till vår omgivning. Som brukskonst ska arkitektur användas och kan inte enbart ses för dess skönhetsaspekter, samtidigt är det de konstnärliga värdena som har den starka påverkan på människor och som gör att vi utmärker en byggnad som arkitektur. I denna uppsats diskuteras arkitekturkvalitet, hur dess mål och medel behandlats tidigt i ett gestaltungsprogram till ett stadsutvecklingsprojekt: Norra Djurgårdsstaden.

Att göra de växande städerna långsiktigt hållbara är ett tema som präglar bygg- och samhällsbyggnadssektorn på den nationella och globala nivån. Stockholm växer och strategin "Bygg staden inåt" tycks kretsa kring förtätning av staden och hållbar utveckling av tidigare hamn- och industrimark belägna i det halvcentrala bandet. Ett av de i dagsläget största projekten är Norra Djurgårdsstaden, som ska förvandlas från äldre industrihamn och gasverksamhet till blandstad med innerstadens kvaliteter och täthet - "en internationell förebild för hållbara och kvalitativa stadsmiljöer".¹

Syfte och frågor

Avsikten med denna uppsats är att undersöka begreppet arkitekturkvalitet inom det miljöprofilerade stadsutvecklingsområdet Norra Djurgårdsstaden. Genom att studera kvalitetsfrågan utifrån hållbarhetsperspektivet vill jag få kunskap om olika kvalitetsföreställningar inom byggsektorn. Den övergripande frågan i uppsatsen handlar om fokus läggs på att tillfredsställa kontrollbara krav och mätbara egenskaper eller på människans kvalitetsuppfattningar och upplevelser av miljön. Denna frågeställning har jag delat in i tre delfrågor:

- Hur definieras kvalitet när en ny stadsdel skapas?
- Med vilka medel vill man utveckla kvalitet i Norra Djurgårdsstaden?
- Hur kommer dessa synsätt till uttryck i gestaltningen?

Metod

Jag söker svar på frågorna genom en fallstudie av gestaltungsprogram för Norra Djurgårdsstaden, som har skapats för att styra byggnaders och stadsmiljöns utformning. Programmet har analyserats genom noggrann läsning av mål (avsikter) och medel (metoder) som ska skapa arkitekturkvalitet. Fallstudien har kompletterats med genomgång av kurslitteratur och andra texter som behandlar ämnet arkitekturkvalitet och stadsbyggnad såsom översiktsplanen.

Avgränsningar

Studien utgår från visionen för hela utvecklingsprojektet Norra Djurgårdsstaden för att sedan fokusera på området Hjorthagen, som är den första etappen och där ett flertal detaljplaner antagits. Besök i Hjorthagen har gjorts men i detta tidiga skede finns ingen möjlighet att studera förslagen på plats - de första bostäderna som började byggas våren 2011 är klara för inflyttning under senare delen av 2012.

---

¹ Norra Djurgårdsstaden – Vision 2030, s. 6

Kvalitet - skilda uppfattningar

Arkitekturens grundläggande kvalitetsfrågor har bland annat diskuterats i antologin *En fråga om kvalitet* (Rönn, 2007). Genom begreppets historia återkommer det klassiska diskussionstemat – Är det förnuftet eller känslan som styr vår uppfattning? Förnuft förknippas med ett rationellt synsätt och objektivitet medan känslor ses som subjektiva upplevelser.

I *Kvalitetsföreställningar i arkitektur* tar Magnus Rönn upp behovet av att utveckla kvalitetsteorier för att kunna föra en tydligare diskussion om ämnet. Kvalitet är, både som fenomen och i användningen, "ett omtvistat nyckelbegrepp som har flera olika betydelser".² I professionell praxis har begreppsdiskussionen baserats på mätbara kvaliteter, detta för att undvika bristfälliga (och dyrbara) konstruktioner. Genom att redan i designprocessen börja ställa och kontrollera kvalitetskrav, kan man minimera antal fel i produktionen. Mätbara kvaliteter underlättar även förmågan att kunna redovisa och följa upp arbetet i ett projekt. Denna tillämpning vid planering, produktion och bedömning utgår från ett tekniskt perspektiv av kvalitetsbegreppet. Men om estetiska och upplevelsebaserade värden är centrala för arkitektonisk kvalitet - hur kan då gestaltungsprogram och policy dokument, redan i designprocessen, styra kvalitetsutvecklingen i ett projekt?³

I *Estetiska regler och arkitekturkvalitet* tar Mats Hultman upp ännu ett återkommande diskussionstema i arkitektur och stadsbyggnad (baserat på sin avhandling, *Seaside, Celebration och Windsor – studier av urbana estetiska regler*). Med inspiration från Robert Pirsig utvecklar och kopplar Hultman frågan om objekt kontra subjekt till begreppsparet stabil och spontan kvalitet, där det stabila står för rådande normer, det spontana för förnyelse. När estetiska regler kommer in i bygg- och planeringsprocessen som mål och krav, är det oftast den stabila kvalitetssträvan som prioriteras och frågan om hur den spontana ska tillåtas uppkomma återstår. Den stabila kvaliteten, i form av fastställda krav och förväntningar behövs, samtidigt behöver den spontana kvaliteten ges utrymme för att arkitekturen ska utvecklas i takt med ständigt förändrade omständigheter.⁴

Fallet: Norra Djurgårdsstaden

Den gällande översiktsplanen för Stockholm ÖP99 innehåller en beskrivning av Stockholms stadsbyggnadsstrategi. Strategin syftar till att ta tillvara stadens förutsättningar för en hållbar utveckling genom att bygga staden inåt på tidigare exploaterad mark och därmed spara värdefulla naturområden. I planen pekas flera äldre industriområden ut som potentiella stadsutvecklingsområden med möjlighet för blandad och varierad stadsbebyggelse. Ett av de tolv områden som identifieras för övergripande omvandling är Norra Djurgårdsstaden.

I planen föreslås att mark som tidigare använts för bland annat gasverksamhet ska omvandlas till mångfunktionell bebyggelse med god infrastruktur och service⁵.

I början av 2000-talet utarbetades ett program för området Hjorthagen- Värtahamnen- Frihamnen och Loudden, som tillsammans bildar området Norra Djurgårdsstaden, där 10 000 bostäder och arbetsplatser för 30 000 personer beräknas bli byggda över en 20-årsperiod. Som underlag för programmet görs trafikutredningar, landskapsanalyser samt miljöbedömningar. Gator och torg ska planteras med träd och gröna bostadsgårdar eftersträvas, befintliga parker ska rustas upp och längs Husarviken ska en 25m bred grön zon etableras. Arkitekturens karak-

---

² Rönn 2007, s.57

³ Ibid., s.33

⁴ Ibid., s.306

⁵ ÖP 99, s. 54-56

tär ska anpassas till platsen och de gamla gasverksbyggnaderna ska återanvändas i form av institutioner och service som bevarar bebyggelsearnas kulturhistoriska värde.⁶

En detaljplan för Hjorthagen antogs 2008, där de första bostäderna började byggas våren 2011 och inflyttningarna förväntas ske under 2012. Under samrådet kring detaljplanen år 2005 mötte förslaget kritik, främst på grund av planområdets angränsning till nationalstadsparken och förslagets påverkan på naturvärdena i området. I det bearbetade förslaget har bl.a. bebyggelsen sänkts 1-2 våningar och dragits tillbaka från Husarviken och fronten mot Nationalstadsparken.⁷ Under 2007 gjordes ett fördjupat program för Hjorthagen parallellt med framtagandet av en miljökonsekvensbeskrivning för hela området som skulle ligga till grund för de detaljplaner som följde.

Fig. 1, Norra Djurgårdsstaden. Källa: Framtagen av Stockholms stads stadsbyggnadskontor genom Dynagraph AB.

Visionen om en ny stadsdel

"Globaliseringen ställer Stockholmsregionen inför nya möjligheter och utmaningar. Nya marknader öppnar sig och handeln expanderar, samtidigt som konkurrensen om företagsetableringar, investeringar och besökare från andra regioner i världen ökar."

Så inleds gestaltungsprogrammet *Norra Djurgårdsstaden – Vision 2030* där det första kapitlet "En hamnstad i världsklass" ger intrycket av att projektets huvudsyfte kretsar kring framtida investeringar, affärssatsningar och turistbesök i området⁸. Genom tillämpandet av *banbrytande energi- och miljöteknik* ska Norra Djurgårdsstadens position i utvecklandet av *hållbart stadsbyggande* stärkas till att bli en internationell förebild för framtidens stadsplanerare. Ett *varierat utbud* av bostäder och arbetsplatser inklusive restauranger, affärer, kontor, teatrar m.fl. ska

⁶ DP 2001-07633-54, s. 3-4

⁷ Ibid., s. 4

⁸ Norra Djurgårdsstaden – Vision 2030, sid. 4

göra stadsdelen till en levande del av innerstaden som ska locka en *mångfald av invånare*. I denna miljö som ska präglas av arkitektonisk och livsstilsmässig variationsrikedom är det meningen att blandningen av boende, företagande, natur- och kulturupplevelser ska skapa goda sociala relationer och göra det enkelt för boende och verk-samma att själva ta initiativ till en ansvarsfull livsstil.⁹ Gestaltungsprogrammets retorik är visionär och har en målbild av framtiden som omfattar både etiska och estetiska dimensioner. Men hur vill programmet förverkliga målen?

Miljöprofil

I programmet beskrivs områdets framtid som "en miljöstadsdel i världsklass". Norra Djurgårdsstaden utpekas som ett miljöprofilområde som ska befästa Stockholms position som en ledande huvudstad i klimatarbetet, stödja marknadsföringen av svensk miljöteknik och bidra till att ny teknik utvecklas som kommer allt bostadsbyggande i Sverige till godo¹⁰. Med fokus på miljöaspekten finns tre utgångspunkter för visionen som är att Norra Djurgårdsstaden ska vara fossilbränslefri till år 2030, att koldioxidutsläppen understiger 1,5 ton per person till år 2020 och att området anpassas till kommande klimatförändringar¹¹. Området är även ett av 16 internationella projekt som får stöd av det globala Climate Positive Development Program (ett samarbete mellan Clinton Climate Initiative och US Green Building Council) för att vara ett gott exempel på framgångsrik ekonomisk och miljömässig stads-miljö¹².

Strategiska kommunikationer

Stockholms läge gör staden till en viktig hamn och attraktiv för sjöfart. Utvecklingen av hamnverksamheten ska stärka Stockholms position i den växande Östersjöregionen. Genom att flytta godshamnen till Nynäshamn ska huvudstadens nya viktigaste hamn för färje- och kryssningstrafik skapas i Värtan – Frihamnen. I anslutning till hamnområdet i Norra Djurgårdsstaden anläggs kajpromenader där nya butiker, restauranger och barer bidrar till en blandad stadsbebyggelse. Målet är att som en av världens mest miljömässiga hamnar, som förutom att mins-ka utsläpp, energiförbrukning och buller ska locka till sig studiebesök från alla världens håll.¹³ Som en del av Stockholms innerstad ska Norra Djurgårdsstaden ha "nära till allt". Detta möjliggörs med hjälp av satsning på miljöeffektiv kollektivtrafik genom bland annat Norra länken, den framtida cityspårvägen. Även andra förbättrade anslutningar till och från området såsom tunnelbana, bussar, båtbussar ska anläggas, samt viktiga gång- och cykelstråk¹⁴.

Tillväxt

Visionen om Stockholm som en ledande finansstad på europeisk nivå gör avtryck i ambitionerna för Norra Djurgårdsstaden som ska "attrahera spjutkompetens och de mest framgångsrika företagen" och därför kommer näringslivet att "präglas av kunskapsbaserade verksamheter med hög innovationskraft."¹⁵ Näringslivet kan därför dra nytta av ett nära samarbete med de akademiska institutionerna KTH, Handelshögskolan och Stockholms Universitet. Dessutom förväntas företag följa Nasdaq OMX, Länsförsäkringar och SalusAnsvar, som etablerat sig i området. Ett innovationscenter i Norra Djurgårdsstaden ska etableras för att visa den senaste utvecklingen inom teknik. Avsikten är att centret ska utvecklas till en internationell mötesplats för staden, näringslivet och forskar-världen där det svenska kunnandet inom hållbarhet och stadsutveckling blir belyst.

---

⁹ Ibid., s. 6- 7

¹⁰ Ibid., s. 8

¹¹ Ibid., s. 8

¹² Ibid., s. 9

¹³ Ibid., s. 11

¹⁴ Ibid., s. 13

¹⁵ Ibid., s. 14

En levande och hållbar stadsdel

En av målsättningarna som beskrivs är att ta tillvara möjligheterna som skapandet av en helt ny stadsdel medför. Lärdomar och erfarenheter från Hammarbysjöstad ska tas tillvara och förbättras där genomtänkt resurshållning och återvinningsfilosofi prioriteras.¹⁶ Norra Djurgårdens verksamhet ska bidra till en levande och blandad stadsbebyggelse och stadsdelen bli ett nytt skyltfönster för Stockholm. Genom att skapa rum för alla, ska stadsdelens invånare kunna välja lokala välfärdstjänster efter egna önskemål - innerstadens dynamik ska avspeglas i utbudet av boende och utbudet av service och nöjen. En ny scen skapas i de kulturhistoriska gasverksbyggnaderna som kommer attrahera besökare till området¹⁷.

Planeringsarbetet pågår i Norra Djurgårdsstaden där näringslivet och Stockholms Stad samordnat arbetar med att genomföra framtidsbilden för området. Man välkomnar alla intresserade att bidra med synpunkter i skapandet av Norra Djurgårdsstaden – en hamnstad i världsklass¹⁸.

Hjorthagen

Via Stockholms Stads hemsida går det att läsa, förutom de övergripande visionerna för hela projektet, om utvecklingen av delområdet Hjorthagen som är den första av fem etapper, där två detaljplaner antagits¹⁹. Med hjälp av detaljplanerna ska stadsutvecklingsprojektet och visionerna i gestaltningsprogrammet omvandlas till markanvändning och byggrätter.

Ett fördjupat program ska förmedla en helhetsbild av utvecklingen i Hjorthagen och fungera som underlag för detaljplanerna. I programmet framhävs Hjorthagens läge, närheten till natur och vatten samt vikten av att stärka sambandet mellan den befintliga bostadsbebyggelsen (bl.a. kulturhistoriska miljöer) och den planerade. Utöver de tre mål som satts upp för Norra Djurgårdsstaden, har 16 mål för Hjorthagens utveckling formulerats för att trygga ett helhetsperspektiv och vidare indelats i fyra huvudgrupper – sociala, ekonomiska, ekologiska och fysiskt-rumsliga aspekter²⁰. De medel som anvisas i programmet för att uppnå de arkitektoniska målen i de enskilda detaljplanerna är ett antal gestaltningsprinciper, som grund för utvecklingen av områdets bebyggelse.

---

¹⁶ Ibid., s. 16

¹⁷ Ibid., s. 19

¹⁸ Ibid., s. 24

¹⁹ www.stockholm.se/TrafikStadsplanering/Stadsutvecklingsprojekt/

²⁰ Fördjupat program för Hjorthagen (3:e upplagan), s. 4

Fig. 2: Hjorthagen. Källa: Framtagen av Stockholms stad och Aaro Designsystem

Gestaltungsprinciper

Gestaltungsprinciperna för den nya bebyggelsen utgår från och ska ta tillvara omgivningens karaktär, anslutningen till innerstaden, områdets kulturhistoriska värden, omkringliggande natur samt kulturmiljö. En blandning av boendeformer beskrivs som en viktig del i visionen för Norra Djurgårdsstaden och i den första etappen är det ungefär 30 procent hyresrätter och 70 procent bostadsrätter, totalt ca 700 bostäder varav 60 av dessa är seniorbostäder. Även studentbostäder och gruppboenden planeras i kommande etapper.²¹ Stadsdelens parker, grönsåk och bostadsgårdar präglas av säkerhetsfrågor som styr utformningen och man strävar efter att skapa trygghet genom arkitektoniska medel som bland annat tydlighet och god översikt i stadsmiljön. Dessa ambitioner övergår även till bostadsgårdarna som ska skapa möjlighet till småbarnslek, sittplatser, och mötesplatser samt vara tillgängliga för funktionshindrade.²²

Detaljplanen som ingår i den första etappen med 700 bostäder består av fyra kvarter där bebyggelsen är sluten mot centrala platser och gator, och öppen mot park och natur. Husen uppförs i sex våningar med en indragen sjunde mot gata och till omgivande landskap.²³ Fasaderna ska ha jordnära färger och vara av puts, tegel eller natursten, och avstämda mot den äldre bebyggelsen i området.²⁴ Balkonger utformas enligt fasadens orientering – mot områdets huvudstråk ska fasaden ha en stadsmässig karaktär med välintegrerade och sparsamt placerade

²¹ Ibid., s. 18

²² Ibid., s. 18-19

²³ DP 2001-07633-54 (2008), s. 8-9

²⁴ Ibid., s. 9

balkonger, medan fasaderna som vänder sig mot gårdarna kan ges mer varierade lösningar. Bostadsgårdarna ska vara lämpade för plantering och ges ett planteringsdjup om ca 1m. Krav på gårdarnas bjälklagskonstruktion ställs då gårdarna ska vara underbyggda med garage. Skillnaden mellan gårdssidan och gator ska tydliggöras.²⁵

Slutsats

Kvalitetssträvan i Norra Djurgårdsstaden baseras på bland annat stadsbyggnadsstrategin som vill förena ett växande Stockholm med de värden som kännetecknar stadens kvaliteter – närheten till vatten och natur. Visionen om en stadsmiljö som är "långsiktigt hållbar och levande", genomsyrar alla program och detaljplaner och är utgångspunkten för områdets utveckling. Utifrån denna vision identifieras målsättningarna för utvecklingen i Hjorthagen, indelade i fyra huvudgrupper, som ska kunna brytas ner i arbetsprocessen. En närmare granskning av målbilden indikerar med vilka medel som staden vill utveckla kvalitet i den nya stadsdelen. Målen är förföriskt formulerade med ett retoriskt språkbruk. Svagheten ligger i kopplingen till medlen. Staden bestämmer markanvändningen, men har inte samma kontroll över genomförandet av gestaltungsprogrammets avsiktsförklaringar och estetiska ambitioner. Så här beskrivs relationen mellan några av de centrala målen och anvisade medel i gestaltungsprogrammet:

- De sociala målen omfattar god tillgång till offentlig och kommersiell service, med en mix av butiker, restauranger, förskolor och bibliotek. Integration mellan befintligt och nytt samt närhet till park- och grönområden ska tillsammans bidra till en trygg boendemiljö. Medlet för att uppnå målet är reglering av avståndet mellan bostad och park, affär, förskola, grönområde osv. samt antal in- och utfarter till området.

- De ekonomiska målen ska bland annat verka för ett gott företagarklimat och förespråkar en effektiv användning/återanvändning av mark, såsom vid gasverksområdets transformering. Det ska även finnas goda möjligheter för småföretagande som skapar arbetstillfällen och bidrar till en varierad och livlig stadsmiljö. De medel som anvisas för att uppnå ett gott företagsklimat är bland annat bevarandet av platsens energiförsörjning genom Värtaverkets verksamhet samt områdets profilering inom miljöteknik som antas öppna för nya företagsetableringar.

- Bland de ekologiska målen finns att begränsa klimatpåverkan och åtgärda förorenade områden för att skapa hälsosamma boendemiljöer. Medlet för att minska människans påverkan på klimatsystemet är i programmet att bygga bostäder och arbetsplatser i centrala lägen, nära till kollektivtrafik. För att uppnå målet om livskvalitet i området ska bullernivån vara låg och människor ha tillgång till naturmiljö.

- De fysiskt-rumsliga målen handlar om bland annat att skapa en tillgänglig, levande och varierad stadsbebyggelse och att värna och tillvarata kulturhistoriska bebyggelsemiljön. Stadens visuella uttryck, dess stads- stads och landskapsbild ska tillvaratas. De arkitektoniska medel som anvisas är att gestaltningen ska både vara variationsrik och sammanhållen. Gestaltningen ska återspegla en samtida arkitektur med anknytning till gasverksområdet och de övergripande rumsliga sambanden formas av topografin, stadsbebyggelsen och vattenrummen.

- Gestaltungs målet är att skapa en stadsdel med en stark attraktionskraft, som är en del av innerstaden. Medlet är att organisera i bebyggelsen i de fyra kvarten som ska möjliggöra ljus och visuell kontakt mellan gård och omkringliggande miljö. Utformning, färgsättning och materialval är arkitektoniska medel som ska utgå från naturen och omgivande bebyggelse. I de nuvarande detaljplanerna påpekas bland annat de riktlinjer som finns i det fördjupade programmet för Hjorthagen och särskilda krav på fasader mot huvudgator och byggnadsvolymer höjd ställs.

---

²⁵ Ibid.

- Hållbarhetsmålen i programmet tar upp sociala, ekonomiska, ekologiska och rumsliga aspekter på området. Hur dessa mål ska omsättas i praktiska tillämpningar i gestaltningen är svårare att lokalisera. Samtidigt ges intrycket av att miljöprofileringen i Norra Djurgårdsstaden, där innovativ miljöteknik förespråkas, lutar mot ett tekniskt hållbarhets- och kvalitetsperspektiv. På denna centrala punkt saknas konkreta medel i programmet som antas bidra till måluppfyllelse.

Den sammanfattande slutsatsen är att visionära avsiktsförklaringar som grund för stadsutvecklingsprojekt kräver en planeringsprocess som bättre kopplar samman mål och styrmedel. I annat fall blir visioner bara en tom retorik och önsketänkande i gestaltungsprogram. Så till exempel behöver hållbarhetskraven preciseras, visualiseras, integreras och följas upp i en kontinuerlig arbetsprocess, på ett sätt som skapar en meningsfull dialog om arkitekturens möjligheter att bidra till en hållbar miljö med hög arkitekturkvalitet. De kontrollbara kraven, som rör utsläpp, klimatanpassning, kretslopp osv. är onekligen av högsta betydelse, men det är en kvalitetssäkring som har att göra med minimering av fel. För att en byggnad ska upplevas som arkitekturkvalitet, måste den tillföra något mer än att bara ha noll fel. Arkitekturkvalitet innebär att byggnaderna ger ett tillskott i miljön och genererar positiva upplevelser för flera olika grupper av brukare.

Källor

Artiklar

Cold, B. (1989) "Om arkitektur og kvalitet – ikke den tekniska, funktionelle måbare kvaliteten, men den opplevde estetiske", Tidskrift för arkitekturforskning, Nr 1-2.

Nygaard, E. (2002) "Arkitektonisk kvalitet – et forsøg på en kortfattet definition", Nordisk Arkitekturforskning, Nr 1.

Rönn, M. (2001) "Det problematiska kvalitetsbegreppet", Nordisk Arkitekturforskning, Nr 4.

Böcker

Andersson, M. (1997) *Stockholms årsringar: en inblick i stadens framväxt*. Stockholm: Stockholmia

Rönn, M. (Red) (2007) *En fråga om kvalitet*. Stockholm, Santérus Förlag.

Internet

Vision 2030, Fördjupat program för Hjorthagen och Detaljplan 2001-07633-54 (2008):

<http://www.stockholm.se/Fristaende-webbplatser/Fackforvaltningssajter/Exploateringskontoret/Ovriga-byggsprojekt-i-innerstaden/Hjorthagen-Vartahamnen-Frihamnen-Loudden/>

Översiktsplan 99:

<http://www.sbk.stockholm.se/OPtext/PDF/OPpdf.htm>